

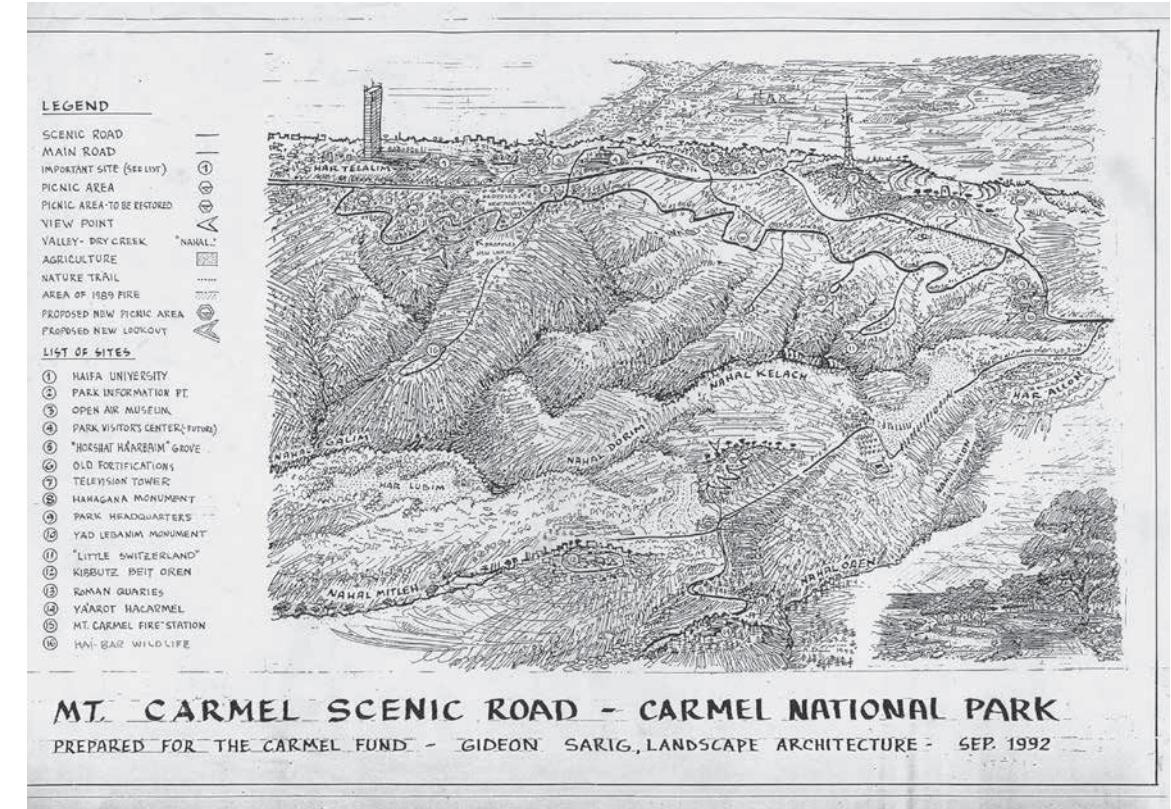
לדאות אֵת המרחב ולתבן עבורי הפרדוט: תבן אדריכלית לבופע בישראלי

טל אלון-מוזס

שנות השבעים והשמונים היו שנות שגשוג לתיירות ולנופש בישראל. شيئاוים גיאוגרפיים, חברותיים ובכליים הגדילו את הביקוש לנוף באטרי טבע ומורשת, למסלול טiol ממונעים ולאחריו שהיה בחיק הטבע, רחצה ומפגשים חברתיים. כוללו המדינה שהתרחבה לאחר מלחמת ששת הימים, רמת המינוע שעלה, בד בבד עם קיצור שעות העבודה והעליה ההדרגתית ברמת החרים, העמידו אטרקציות חדשות בפני מתכננים ואדריכלי נוף. גدعון שריג, שב לישראל ב-1970, השתלב עד מהרה במרחב תבונתי זה. הוא הביא לשדה תפיסת חברתית מגובשת שראתה באדריכלות הנוף כלי ביצירת מרחב פתוח ושוויוני. תפיסת זו נולדה בתנועת הנוער שהה חבר בה, בחוי הקיבוץ אותם למד להכיר בעת שירתו הצבאי בנח"ל ובאוירתה של אוניברסיטה ברקליל של שנות השישים. המנגול והמכונית, אויבו של הטבע הפסטורלי, נתפסו בעיני שריג בשותפים וצרכניים לגיטימיים הרואים לעידוד. בשיחת עם האדריכל צבי אפרת לרגל הצגתה של התערוכה "מראה מקום" בגלריה האוניברסיטתית של אוניברסיטת תל אביב, אמרה:

היחס שאחר ארץישראליות, אחר שפה מקומית, אינו מתחבא רק בניסיון להבין את הטבע המקומי אלא גם בניסיון להבין ולקבל את התרבות המתפתחת כאן, את ההתנגשות בין התרבות המזרח ים-תיכונית לבין התרבות המערבית. מדובר בהסתבות אדריכלית ונופית, בתרבות של חוסר תרבות, שאינו מכנה לעיתים 'אסתטיקת הבשר' — ואני מרגיש חלק ממנה ובעצםओהב אותה משום שהוא עדין אנוושית אמיתית.¹

תפיסה זו הכתיבה תוכנו פונקציונלי, צנעה, בלתי מתבלט — תוכנו המomid את המשמש, או יותר נבון את המון המשמשים, במקודם, בטור הנוף המקומי. לעובדו בתכנון אתרי נוף הביא שריג את בישרונו בזיהוי הנוף המקומי וה עצמותו. דרכו האינטואיטיבית והמעמיקה לקראו את הטופוגרפיה, את המסלע, את הצמחייה ואת המבט הנשקף מהאתר הביאו זהותו את רוח המקום (Genius Loci), ולרטום אותה למלאכת התכנון. בפרק גורן בגליל הוא חש מדרגות סלע טבעיות לייצור טיירונות המשקיף אל עבר נחל בזיב; בכרנת שאל את המתויה הרך של האגם רחב הידיים וצמצמו למערכת של קירות אבן מעוגלים, שהרחיכו את חוף הרחצה קלילית קהן הנופשים. בישורי קריית הנוף לא הצטמצמו לעיצוב המקומי, אלא כללו גם את קריית מרחב התכנון השלם. כך השכיל שריג להעביר דרכי נוף החופפות לקו גובה ונמנעות



דרך נוף, אן לאומי כרמל, רישום מבט הציגו, 1992

¹ צבי אפרת משוחח עם גדעון שריג, ארבע גישות באדריכלות נוף בישראל, חל אביב: הגלריה האוניברסיטתית לאמנויות ע"ש גניה שרובר, אוניברסיטת תל אביב, 1996, עמ' 41-43.

שנתים מאוחר יותר הציע שרג' תוכנית פיתוח אינטנסיבית לפתוח נחל אורן. התוכנית הדגישה ארבעה ריבבים: מערכת מים בסירקולציה לאורק קילומטר לער; שבילים ואזרוי פיקניק; נקודת צפה; בוסתן ומסעדה. במקביל הציע תוכנית לפיתוח מהנה נוער במערב ההר. שתי התוכניות הועמדו להתרמה ורק חלקיים מהן בוצעו.

עובדות אלו קידמו את מינוו של שרג' כמחכון הפארק. מחקר שעריך יחד עם פרופ' שאול עמיר מהטכניון ואשר התפרסם ב-1970, ביסס את מעמדו כבר-סמכתא לתכנון הפארק בראשית אוזורית-מרחובית.⁴ המאמר העביך על רב-שימושיות למפתח להעלאת הערך הכלכלי של האזור, והצביע על הדריכים האפשרויות לרעייה ולנופש בעיר, במקביל לשמרה על הצמחייה הייחודית ועל חיות הבר שבו. בפועל, המספר בחן למעלה מ-5,000 דונם באזורי קיבוץ בית אורן, ועל בסיס סקר מפורט של המצאי המקומי וגיבוש קריטריונים לשימושי קרקע שונים, קבע עקרונות שימוש ופיתוח לעתיד.

בעקבות המחקר גדלה מעורבותו של שרג' בתכנון הפארק. יחסיו העובدة הפוריים שפיתח עם דני ברעוז, מנהל הפארק, והיכרותו המعمיקה עם השטח ועם דפוסי השימוש של המבקרים השוניים בפארק לאחר השנה, הביאו אותו לעדכו התוכניות שהותה אריה ב-1972, ולהתמודדות עם סוגיות הנהול של הפארק, ובוקר עמו גל המבקרים הנגדל שפקד את הפארק במהלך שנות השבעים. החל מ-1970 החל שרג' בתכנון מפורט של דרך הנוף המקיפה את הפארק, והחינויים העצומים אלה. במחצית שנתו המשמעותי החלה עבודה מפורטת לקרה הרחבה בגבולות הפארק והטשטת מוקדי הפיתוח לאזורי חדשניים ורגשיים פחות מבחינה שימור טבע ונוף.

עובדות של שרג' בכרמל מאופיינת ברגישות רבה לנוף הטופוגרפיה, עצינות ובונקציונליות רבה. מבני השירותים מצופים אף מקומית ונטמעים בסבר החורש, שעריו הבניטה צנוקים ומתחזגים בנוף. דרכי הנוף מינימליות ברוחבו, נשללו על הטופוגרפיה המקומית כמעט ללא מילוי או חפיר. בשנדראש שרג' להרחבת הכביש לאורק נחל בית אורן התעקש על עבודה בכל קטנים, ועל בניה של מעקה הגנה יהודית עשוי בטוטו, בדומה לזה שלווית את הדרך המנדטורית. הישגו החשוב של שרג' בגין הוא בהצענת הפיתוח וביצירת אשליה של בילוי בחיקו של טבע כמעט בלתי נגוע עברו אלף המבקרים בפארק. ללא מבני מבקרים מנקרי עיניים, מתקני משחק צבעוניים, ואטרקציות למיניהם, היה הכרמל פישה של ארץ לא נושבת לבב המרחב המiosoב בעפיפות.

ב-1980 פרצה בכרמל שרפה גדולה שכילהה 5,500 דונם של חורש טבעי, מהם 1,500 דונם בתחומיו הגן הלאומי, ובכלל זה חניוני שוויירה הקטנה, לבו של הפארק. תוכנית שיקום הפארק, שהציגו שרג' וברעוז חדשניים ספריים לאחר הרסיפה, ביטהה אתopsisו התוכניתה שלשמה לשימור ולפיתוח המרחב. שרג' וברעוז חמליצו על אゾורי פיתוח חדשים לצורכי איזון בין שימור ופיתוח, הקטנת צפיפות החניונים במרכז הפארק, חלופות חניונים שנשרפו, הגדלת שטח הפארק והרחבת קיבולת החניה. הדוח שפורסם תבע את הגדלת כוח האדם הניהולי והбиולוגי, הקמת מרכז מבקרים והבנת סקרים מדכניים.⁵

בפועל, התוכנית לא יזמה שינוי תפסתי ומערכות בכרמל, את זאת בקשה לעשות ועדת ממשלתית שהכrichtה על שיקום הכרמל כפרויקט לאומי. חדשניים ספריים לאחר מכן, במסגרת

מחזיבות מיותרות, ולמקום חנונים באטרים נגשים ובעלי ייחוד נופי. פרופ' שאול עמיר מהטכניון העיד על שרג' כי הישנו גדול בתכנון אתרי נוף הוא בהבנת המכלול הרחב וביצירת מערכות שירותים מחד גיסא לסייעו ומהידר גיסא לאדם הנוף ולצריבו הלגיטימיים. מראשית שנות השבעים תכנן שרג' פרויקטים שונים שעיקרם תכנון אתרי נוף ונוף. הוא

תכנן עבור הקהילתי לישראל את פארק גרו (1974–1985), והוכיח עבור מנהלת הכנרת תוכנית אב נופית לפיתוח חוף דרום הכרמל (1980–1982). בஸגורה פיתוח והרחבת אב חוף צינברי, שיטים, ברנקי, השקמים, חלקים ולבנון (1981–2001). בנוסף ערך תוכניות אב לפיתוח נוף, טילות ותיירות לגיל תחתון עמוק, גלבוע (1983–1985) ולאזרו נבעות אלונים (1989–1988). יותר מכל, עסק שרג' בתכנון הגנים הלאומיים, ובهم הכרמל ("פארק הכרמל") ציפור (1982–2000), כפר נחום (1985–2001), דור (1986–2001), הר תבור (1996–1993), סוטיה (1987–2000) וארבול (1996–1986).

את גן לאומי כרמל, גן לאומי ציפור ואתר חוף הכנרת תכנן שרג' במשך למשך מעשרים שנה וחמשים ידו שומר ב諾פיהם עד היום.

גן לאומי כרמל

ההchlטה על הקמת גן לאומי כרמל התקבשה כבר בשנים הראשונות להקמת מדינת ישראל, והיתה מלאה בויכוח ציבורי עז על ייעוד השטח לפארק וביטול תוכניות מגוריים על רכס ההר.² תכנון הפארק נמסר לאדריכלי הנוף היחסאים משה בלום וצבי מללה, האחרון היה חבר מועצת גנים לאומיים ושמורות טבע ודומות בכירה בקשר לתכנני הנוף של שנות השישים.

בתוכנית שהגשו ב-1969 הציעו לפירוש בפארק מערכת דרכים נוחה המאפשרת גישה לרבע כל האתרים, וכן להתמקד בפיתוח של אגמים קטנים המבוססים על אגירה מקומית של מי הנשימים בלב הפארק. אדריכל הנוף אריה דביר, אשר באותה העת שימש באדריכל הנוף של רשות הגנים הלאומיים, התבלט בונגעו לאיוש התוכנית, ולאחר קבלת חוות דעתו של אדריכל הנוף הנודע לורנס הלפרין, שבקיר בארץ ב-1970, החליט לדוחות את התוכנית.

ראשית מעורבותו של גדרון שרג' בכרמל הייתה בתכנון מוקמי של מחנה נוער בשולי הפארק. בתוכנית, שהזמנה במשותף על ידי עיריית חיפה ורשות הגנים הלאומיים, הציע שרג' למקם את המחנה בסמוך לאוניברסיטה, בשולי הפארק ובצמוד לדרך הראשית – בתייאום עם תוכניתו של דבר מ-1970. התוכנית התבבסה על מודלים של מחנות נוער בארץות הברית והדגישה את ההיבטים החברתיים של פעילות המחנה:

- חיים בחיק הטבע – הכרטו, לימודו ושמירתו.
- פעילות חברתית-קבוצית – אחירות, עזרה הדידית ושיתוף.
- פיתוח בישורים יצירתיים – מלאכה, عملנות, אמנויות, ריקוד ושירה, בידור, נוף והנאה.
- קשר בין הrogramma החינוכית לסביבה ולנוף הספציפיים, איזון בין פיתוח המחנה לשימור הפארק.³

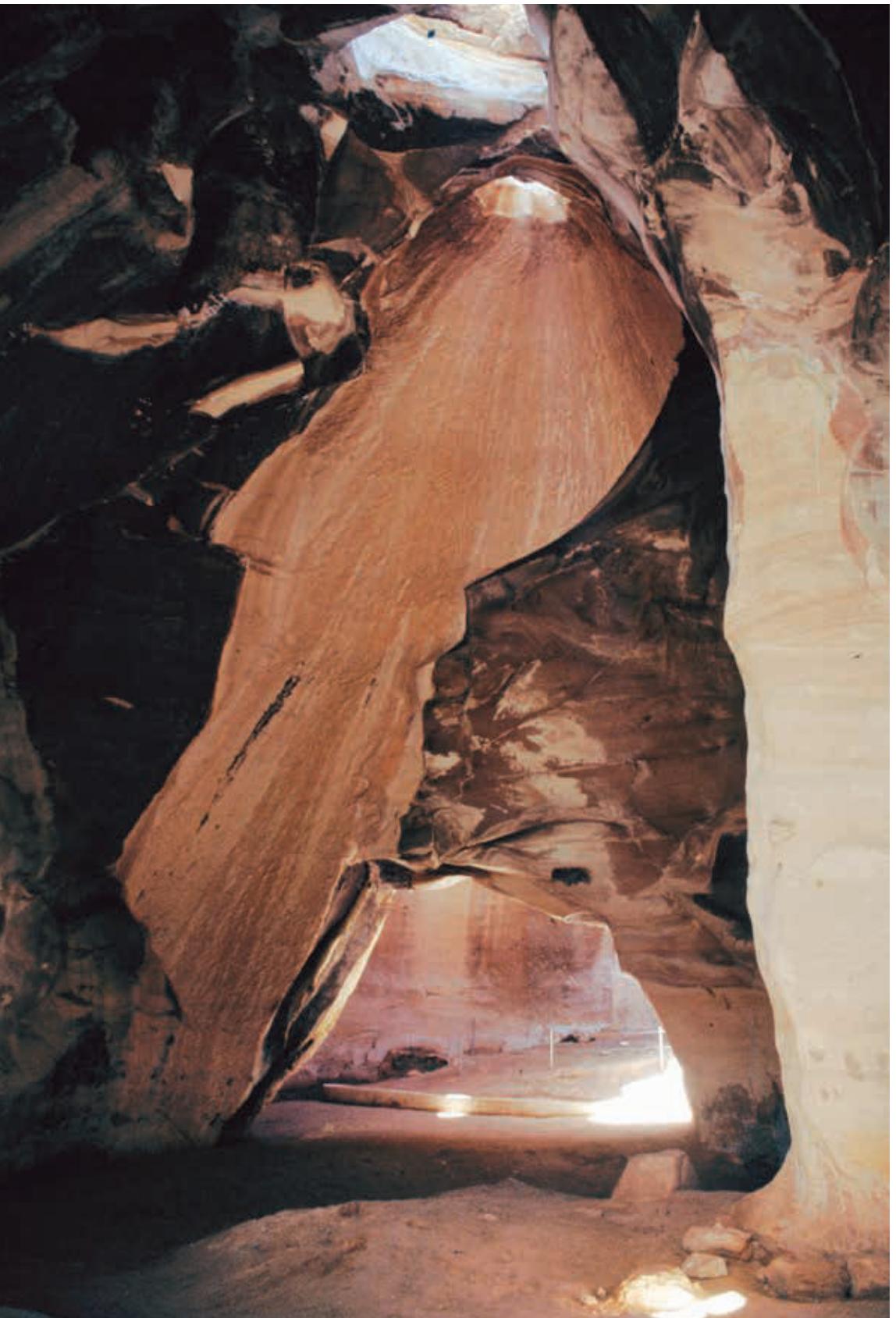
Shaul Amir & Gidon Sarig, "Planning the Multiple Use of Maqui Land", *Landscape Planning* 4

.4 (1977), pp. 359-373

5 שרג' וברעוז, פרוטוקול ישיבת תכנון, ארכיון גדרון שרג' 1989.

2 ייעוד הכרמל כגן לאומי מופיע כבר בחוכנותה האב הראשונה לישראל, בעריכת אריה שרון, 1951.

3 דוח פיתוח מחנה קייז: קייננה בכרמל אפריל, 1972.



סדנה לתכנון הכרמל, הוציא להפוך את הגן הלאומי לחלק משמרה ביוספרית, שתקייף גם את שמורות הטבע ואת אזורי החוף. ב-1990 הוכרז הכרמל כשמורה הביאו-טפרית הראשונה בישראל. מימוש תוכנית הפארק הביאו-טפרית התנהל בעצתיים, ובפועל עקרונות התכנון לא יושמו.⁶ בשעה שרשوت שמורות הטבע קידמה את הקמת השמורה הביאו-טפרית עסק שרגן בהרחבת הפארק, בעיקר לביווון דרום, במטרה ליצור עתודות שטח לפיתוח נופשי בעיחיד, בתכנון מפורט של דרך הנוף ושל חניונים ובהכנון מגיב ליזמות שוננות לפיתוח בתחום הפארק שרגן חלקן בוצעו.

גן לאומי ציפורני

ב-1986 מונה שרגן למתקנן לאומי ציפורני. מררכיון פורת, מנכ"ל רשות הגנים דאז, ביקש לעצב אותו כפארק נופש פתוח לדוגמת הגןלאומי כרמל.⁷ בתל ציפורני ובשוליו התקיימו באופן השנים חפירות מטעם האוניברסיטה העברית, והארכיאולוגים אהוד נצר וצביקה צוק חשבו שרידים מרשים אשר נועדו להיות לב הפארק. תוכנית הפארק שהציג שרגן בסוף השנה הייתה כולנית והתייחסה למכלול רחוב של גושאים, ולא רק להיבט הארכיאולוגי של האזור. על בסיס סקר מפורט של החקרה להגנת הטבע, בכלל התוכנית הצעה לנובלות חדשות לפארק, המבוססים על ערבי הטבע והנוף המקומיים; מערכת של בניו-וטות; דרכי רכב ושבילי טiol; אזורי פיקניק בעיר טבעי ובחורשות אלוני התבוכור; תצפיות והצעות מפורטות לפיתוח אחר אמות המים והמאגר; מרכז מבקרים ותחזקה; מרכז שדה וריש לקיש ועינות ציפורני; שילוט; ועוד. בתוכנית הוטמעו הובנות שרגן רכש בתחום הכרמל. הרעיון היה לפזר את הפיתוח לאורך דרכי הנוף, לשמר על האזוריים שהוגדרו כשמורות טבע וליצור תמהיל פעלולות לקהלים מגוונים, כמו חובבי הטבע וההילכה הרגלית, אנשי הפיקניקים ושוחרי הארכיאולוגיה.

בפועל, ה策לה החפירות והרחבתן בשנות התשעים, גילוי הפטיפטים המרשימים, כמו אלה שבוילה של דיוניסוס ובוילה הנילוטית, שינו את אופי הפיתוח בצדיפו-רי. מפארק פתוח ורחב ידים עבר מוקד הפיתוח לתל ציפורני, והפארק היה לגן ארכיאולוגי סגור וקטן. בר, מומשו תוכניות פיתוח לב הפארק, ובהן קידם החלטות מרחביות בקנה המידה האזורי. בעשור מאוחר יותר, במחצית שנות התשעים, רשות הגנים הלאומיים שברה את חבותה "תיק פרויקטים" לבחינת השעחולות פיתוח לציפורני, ומהן בחרה בחולפת הפטיפטים. דבק בתפיסתו המקורית, טען שרגן כי אם מתקנני הגן רוצים להפוך אותו לגן לאומי בעל חשיבות ארצית, יש לערו תוכנית אב אזוריית כוללת שתאגד גושאים שונים, וממנה ייגזרו החלטות לגבי ציפורני. אלא שבhiveדר תמייה לעמלה זו, פיתוח הגן נעשה בעיקר בהתאם לתנויות התיירות הצלינית וציבוריים. כך לדוגמה פותחה דרך הבניה מכיוון נוצרת במענה לתנאי התיירות הצלינית של ראשית המילניום, והרחבו חניוני בית הכנסת הוודות לתרומות שגיגיות מנהל הגן מיהודיים בארץ הברית ופתח אזור קבר רב יהודה הנשיא בסיווע משרד הדתות. ב-2005 התפטר שרגן מתקנונו הגן, זאת לאחר שרשות הגנים הלאומיים התאחדה עם רשות שמורות הטבע, ופרויקט ציפורני איבד מחשיבותו בקרב מקבלי החלטות החדשין.

6 דليل גסול, "הኒסיוון הישראלי בחכנון מרחביים ביוספריים", מוחור אחר משרד הפנים:

www.moin.gov.il/SubjectDocuments/Biosphere%20area/C.pdf

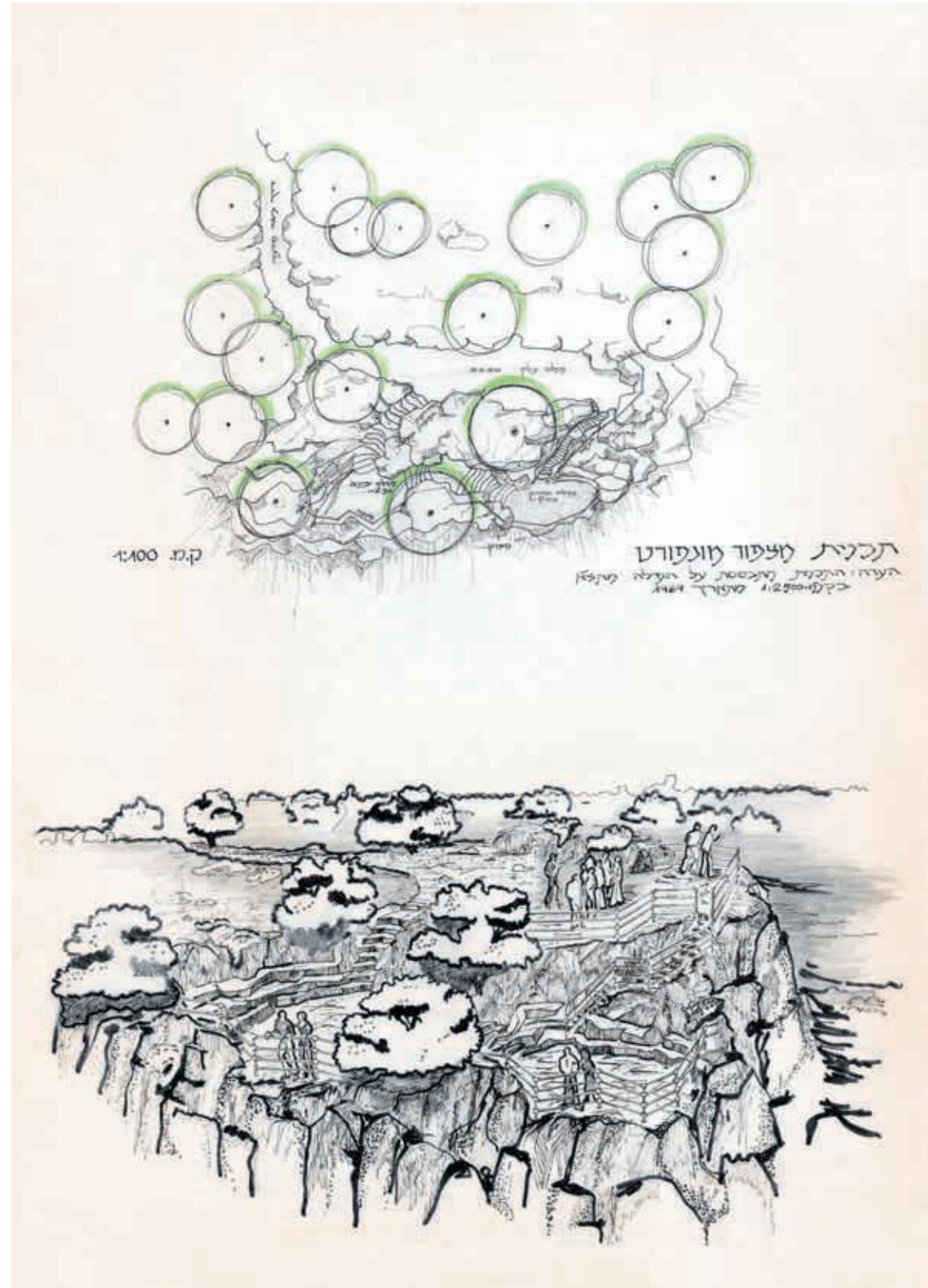
7 מררכיון גנדי, פרוטוקול ישיבת חכנוון, סתו, ארכיאון גדען שרגן, 1986.

במשך שני העשורים שבהם פעל בצייפות (1982-2001) עסק שrieg הון בתכנון בקנה מידת רחוב-אזורית והן בעיצוב של פרויקטים מצומצמים. בעיצוב מרחב הגן נקט שrieg שפה תכנון מינורית תוך שימוש בחומריים מקומיים, או חומריים זולים יחסית המצטנעים עצםם אל מול השידדים הארכיאולוגיים ומראה הנוף הטבעי. בר מלאה מעקה ברגל מגולון צנוע את המדרגות היורדות אל נקבת המים, ובaille הגן וקרונות היישבה בנוויים מאבנים מקומיות מסוותות שנאספו בשטח. הנטיות בגין עוקבות אחר צמחייה הבוטניים שבאתר, וגם מתקני המשחק צבעיים לבן ונעמעים בחורשת הזיתים. העיצוב הצנוע והמאופק מבקש להיות בעיקר פונקציוני, לשרת את התכנים על ידי יצירת שפה אחידה ופושטה. הוא מבקש להעביר את המטיל בין שפע האטרקציות במהלך טיול ונוח, ולספק את התנאים המיטביים לבילוי בחיק הטבע: שולחות פיקניק לבוגרים, גן משחקים לצעירים ושירותי חניה, מזון וסניטציה יעילים. שrieg ראה בכלל האוכלוסייה הישראלית את קהל היעד לתכנון הגן, ובכלל זה האוכלוסייה הערבית של נצרת והכפרים הסמוכים לה. מערכת החניונים בפארק וב嗣ק אלו שבסמור לאזרוי ברכבות המים המתוירים בדרום הפארק, בסמור לדרך המגעה מנצרת, וכןדו לשרת את כל האוכלוסייה. עם זאת, תפיסתו הכולנית, הרואה את הפארק כמרחב משותף לכל האוכלוסייה, מנעה ממנו מלהכיר בהיסטוריה של ספוריה — הכפר הפלסטיני שישב על תל צייפות עד 1948 — בראיה לשימור ולהנצחה. שrieg דיו של הכהר, שנחרס בשנות החמישים וניתע בממחטנים הפכו לחומר לבנייה לקירות ישיבה ולאבני שפה לשבילים, ומשוכת הצברים היפה לנו תוך התעלמות מתפקידו המקורי במסמנת גבולות של חלקות חקלאיות מקומיות. במחצית שנות השמונים שיח התקבנה בישראל טרם הפנים את הרגשות למסורת האוכלוסייה הפלתינית המקומית, ואת הגישה המשותפת את כלל האוכלוסיות למרחב התכנון.acea שieg, שהקלםatti התישבו בשכונה של העיר נצרת המשקיפה אל הכהר, לא הזמין מעולם לחתך חלק בטהילה התכנון, שבל אל מרבית הקהילות הסובבות את הגן. מעורבותם בתכנון התמצתה בהגשת התנדויות להכרצה על הפארק, ובבנייה מעין צייפות לשימושים של בני הקהילה בלבד. כמו כן של התכנון ההגמוני והמלכתי, בין דור המדינה שחווה בגעור את מלחת השחרור והיה שותף פעיל למימוש חזון הציוני, שrieg ראה בגין לאומי צייפות מרחב נופש ניטרלי אשר איננו מבilit נרטיב לאומי אחד על פני الآחרים אלא מבקש לראות בנוף הניבט מגן המצודה הצלבנית, בבית הספר של ספוריה, בעץ האלו, במרבדי הפריחה, ביערות נטע-האדם, כמו גם בbosques המרוקנים מושביהם — בכל אלה את התשתית לשהייה פסטורלית בחיק הטבע. מבט לאחרו, מצין שrieg, יתכן שהיום היה פועל אחרת.





מבט אל מצפור המונפורט



תוכנית ומבט מצפור המונפורט



לילום 1: מטפסה עקומה כלש עם תלפיות לנורות.



השער המזרחי: חלשת נזקף.

